

Nadim Aslamın “Viran Ölkənin Keşikçisi” Romanı Taliban, Amerikalılar Və Sovetlər Üçbucağı Kontekstində
The novel by Nadeem Aslam “The Wasted Vigil” in the context of the triangle of the Taliban, the Americans and the Soviet Union

Bəsirə Əzizəliyeva
E-mail:
basiraazizaliyeva@gmail.com
Tel: +994557693388
Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu

Xülasə: Nadim Aslam ingilisdilli Pakistan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. Yazıçının yaradıcılığında “Viran ölkənin keşikçisi” romanı aktual və əhəmiyyətli mövzusu, geniş miqyası, dərin ictimai məzmunu ilə önəmli yer tutur. Əfqanıstanın XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərindəki gərgin tarixi-siyasi mühiti, xarici hərbi müdaxilələr, terrorist təşkilatların fəaliyyəti, dini fanatizmin gücü və digər mühüm məsələlər əsərdə bədii müstəviyə gətirilmişdir. 11 sentyabr 2001-ci il hadisələrinin Qərbdə və Şərqdə yaratdığı global təhlükə, ABŞ və Sovet İttifaqının Əfqanıstandakı qarşıdurmasının törətdiyi böhran, sözügedən müsəlman Şərqi ölkəsinin böyük güclərin savaşı meydanına çevrilməsi, əhəlinin ağır həyat şəraiti romandakı hadisələrin çevrəsinin genişliyindən və toxunulan problemlərin kəskinliyindən xəbər verir.

N. Aslam əfqan qəhrəmanları ilə yanaşı, ingilis, amerikalı, rus obrazları da yaratmaqla romanda transmilli ideyalardan çıxış edir, birləşmənin imkanlarını müzakirəyə çıxararaq, perspektivlərini düşünür. Terrorun ideoloji, tarixi köklərini araşdırmağa, səbəbləri və nəticələrini geniş şəkildə dəyərləndirməyə cəhd edən yazıçı Şərq dünyası haqqında Qərbdə formalaşan bir sıra stereotiplər ətrafında yenidən düşünməyə çağırır.

Romanda Talibanın Əfqanıstanda törətdiyi vəhşiliklər, hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkədə qoyulan məhdudiyyətlər, təhsilin və mədəniyyətin inkişafına mənfi təsirləri, ağır və qeyri-insani cəza sistemi, qadınların dözülməz şəraiti kəskin şəkildə tənqid olunmuşdur. Əsərdə sovetlərin Əfqanıstanı işğalının ölkənin dağılmasında rolu, ABŞ-ın Sovet İttifaqı ilə savaşının qanlı meydanına çevrilmiş əfqan torpaqlarına bu hadisələrin gətirdiyi fəlakətlər geniş şəkildə öz bədii əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *Nadim Aslam, “Viran ölkənin keşikçisi”, Əfqanıstan, terrorizm*

Məqalənin gəldiyi
tarix/Received: 17.08.2025
Qəbul tarixi/Accepted:
19.12.2025
Nəşr tarixi/ Available Online:
24.12.2025

Abstract: Nadeem Aslam is one of the brightest representatives of English-language Pakistani literature. The novel “The Wasted Vigil” occupies an important place in the writer’s work due to its relevant and important theme, broad scope and system of profound social thought. The tense historical and political situation in Afghanistan in the late 20th - early 21st centuries, foreign military interventions, the activities of terrorist organizations, the power of religious fanaticism and other important issues are brought to an artistic level in the work. The global threat created by the events of September 11, 2001 in the West and the East, the crisis caused by the confrontation between the USA and the USSR in Afghanistan, the transformation of a Muslim eastern country into an arena of battles between the great powers, the difficult living conditions of the population testify to the breadth of the events of the novel and the severity of the problems raised.

N. Aslam, along with Afghan heroes, creates English, American and Russian characters, starting from transnational ideas in the novel, discussing the possibilities of coexistence and considering their prospects. The writer, seeking to explore the ideological and historical roots of terrorism, to broadly assess its causes and consequences, calls for rethinking a number of stereotypes that have developed in the West about the Eastern world.

The novel sharply criticizes the atrocities of the Taliban in Afghanistan, the restrictions imposed on the country after coming to power, the negative impact on the development of education and culture, the harsh and inhumane system of punishments, the unbearable living conditions of women. The work reflects the role of the Soviet occupation of Afghanistan in the collapse of the country, the disasters brought by these events to the Afghan lands, which became a bloody battlefield of the US war with the Soviet Union.

Keywords: *Nadim Aslam, “The Wasted Vigil”, Afghanistan, terrorism*

Giriş / Introduction: Nadim Aslamın “Viran ölkənin keşikçisi” (2008) romanı Əfqanıstda cərəyan edən tarixi-siyasi hadisələr, Taliban zülmü, ABŞ və Sovet İttifaqının bu ölkədə həyata keçirdiyi hərbi müdaxilələr və yerli xalqın başına gələn müxtəlif fəlakətlərdən bəhs edir. Əsər, eyni zamanda 2001-ci ilin sentyabrında Nyu-York və 2005-ci ilin iyulunda Londonda baş verən terror aktları ilə Qərbdə müsəlman Şərfinə qarşı daha da şiddətlənən təbliğat, siyasi yanlış təsəvvürlər və mədəni, dini stereotiplərdən əziyyət çəkən bir xalqı özgəninkiləşdirmədən xilas etməyə çalışır. Terrorizmin global mənzərəsini müxtəlif perspektivlərdən araşdırmaq əsərin mühüm cəhətlərindəndir.

Məlumdur ki, Əfqanıstan uzunmüddətli münaqişə və müharibələrə məkan olan Şərqi ölkələrindən biridir. 1970-ci illərdən sovet işğalının, mücahidlərin vətəndaş müharibəsinin və 2001-ci ildən sonra ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi “Terrorizmlə müharibə”nin baş verdiyi ölkə kimi Əfqanıstan mürəkkəb, ziddiyyətli və eyni zamanda faciəli bir tale yaşamışdır. Mövcud realıqdan qaynaqlanaraq sözügedən ölkədə terrorizm, dini fundamentalizm və fərdi hüquqların, xüsusən də qadın hüquqlarının boğulması ilə bağlı düşüncə formalaşmışdır. Gohar Karim Khan bu problemin qaynaqlarına nəzər yetirərək yazır: “*Əslində, Əfqanıstanın bu nəsil dağıntısı yeni deyil. XIX əsrin sonlarına doğru Əfqanıstan İngiltərə və Rusiyanın imperiya gücləri arasında “Böyük Oyun” adlanan oyunun qurbanı oldu, bu oyunda iki ölkə Əfqanıstan ərazilərini ələ keçirdi, yerləşmiş əhalini köçkünlə vəziyyətinə saldı və dövlət işlərinə zorakılıqla müdaxilə etdi. Global üstünlük uğrunda amansızlıqla bu iki dominant Avropa gücü Əfqanıstanda bu gün də davam edən siyasi, coğrafi və iqtisadi məhv prosesini başlatdılar. Üç müharibədən və ərazi xəritəsində edilən çoxsaylı dəyişikliklərdən sonra Əfqanıstan nəhayət 1919-cu ildə daxili və xarici işlərində tam muxtariyyət əldə etdi. Təxminən yarım əsr sonra Əfqanıstan bu dəfə dünyanın yeni super gücləri olan Sovet İttifaqı və ABŞ arasında Soyuq müharibənin əsas piyadasına çevrildi*” (Khan, 2013, s.103-104). N.Asalamın da sözügedən ölkəni dəyərləndirməsi bu baxımdan maraqlıdır: “Tarixin kəsişmə nöqtəsi olan Əfqanıstan İslam və Qərb mədəniyyətlərinin qovuşmasını, “sivilizasiya missiyalarını” və “demokratiyanın tətbiqini” müzakirə etmək üçün münasib yer kimi görünürdü. İsgəndəriyyəyə çatan Napoleon Quran təlimlərinin inqilabçı Fransanın prinsiplərinə uyğun olduğunu bəyan etdi” (Aslam, 2008a, s.108). Napoleonun İsgəndəriyyəyə gəlişini N.Asalam təsadüfən xatırlatmır. Romanın ikinci kitabı çox önəmli sözlərlə başlayır: “*1798-ci il İslamiyyət üçün tamamilə bir fəlakət idi. O il Napoleon Bonapartın İslam dünyasının tam qəlbindəki Misiri istila etməsiylə liderlik meyarının Qərbdə keçməsi simvolik bir andı. O nöqtədən etibarən Qərb orduları və Qərb sərmayəsi müsəlman torpaqlarının hər yerini əhatə edəcəkdir*” (Aslam, 2008b, s.181).

Yazıçı “Viran ölkənin keşikçisi” romanının ilk səhifələrində Əfqanıstanın ağır durumunu özünəməxsus şəkildə ifadə edirdi: “Bu ölkə dövrün ən böyük faciələrindən biri idi. Savaşın əlləri, dünyadakı saysız-hesabsız nifrət və məhrumiyyətlər onu parça-parça etmişdir. Son dördübdəbir əsrdə iki milyon insan ölmüşdü” (Aslam, 2008b, s.21).

Əfqanıstan böyük bir zaman kəsində transmilli məsələ kimi bir çox dünya ölkələrinin siyasi diskursunda önəmli yer tutmuşdur. 11 sentyabr 2001-ci ildə ABŞ-da törədilən terror aktlarından sonra isə İraq, Liviya, Pakistan və digər müsəlman ölkələri kimi, Əfqanıstan da Avropa və Amerika dövlətləri üçün təhlükəli ölkə qismində daha aydın şəkildə müəyyən edildi. ABŞ və müttəfiqləri tərəfindən 2001-ci ildən formalaşdırılan “Af-Pak” (Əfqanıstan-Pakistan) adlandırılan strategiyanın həyata keçirilməsi Taliban və digər terror təşkilatlarına qarşı mübarizə ilə yanaşı, yerli əhalinin, terrorla əlaqəsi olmayan günahsız insanların da fəlakətinə səbəb oldu. Bu məqamda tədqiqatçı Elleke Boehmer haqlı olaraq yazır ki, “müasir dünya beynəlxalq münaqişə və terror vəziyyəti təşkil edir və qondarma “terrorla müharibə” onunla mübarizə aparmaq üçün dövlət terrorizminin öz versiyasından istifadə etməklə acı ironiya nümunəsi göstərməkdə davam edir” (Boehmer, 2010, s.105). Roman

Kabil, Cəlalabad və Pişəvər kimi mərkəzlərdə lokal vəziyyətin, terrorizmin araşdırılması ilə daha çox, Qərb ölkələrində baş verən terrorçu fəaliyyəti bədii müstəviyə gətirən əsərlərdən də fərqlənir. Yazıçı özü bu barədə yazırdı: “*Sentyabrın 11-də Qərbdə baş verənlər ilk gündən müsəlman dünyasında baş verənlərin geniş ekran versiyası idi. Mən dünyanın son vaxtlara qədər xəbərsiz olduğu bu mübarizədə doğulmuşam*” (Chambers, 2012, s.147).

Nadim Aslamın “Viran ölkənin keşikçisi” romanı Qərbin terrorla mübarizəsinin ön cəbhəsinə çevrilmiş Əfqanıstanın 30 illik dövrünü əhatə edir. Romanda ölkənin yerli problemləri ilə yanaşı, xarici müdaxilənin mənfi tərəfləri, ABŞ–Sovetlər münaqişəsi üçün məkan kimi seçilmiş Əfqanıstanda həmin münaqişənin reallaşmasından doğan fəlakətlər, insanların, ayrı-ayrı ailələrin yaşadığı faciələr, ən önəmlisi isə terrorizmin planlaşdırılmasında və dəstəklənməsində Amerikanın rolu kimi məsələlər aydın şəkildə ifadə olunmuşdur. Gohar Karim Khan romanı “Aslamın islamçı terrorizmlə bağlı qlobal diskursa lirik və emosional müdaxiləsini, xüsusən də Əfqanıstan xalqı və coğrafiyası ilə bağlı olaraq, terrorizmi bir növ mədəni və estetik vandalizm kimi təqdim etdiyini” göstərir (Khan, 2013, s.102). Əsərdəki çeşidli mövzulara diqqət çəkən K.Çembers romanı “estetizm, cinsiyyət, din, urdu, zorakılıq və poeziyanı özündə birləşdirən ümitsizlik və şən nikbinliyin, ironiya və şüur axınının paradoksal qarışığı” kimi təsvir etmişdir (Chambers, 2011, s.141). Romanda 30 illik Əfqanıstan gerçəkliklərinin yalnız yerli əhalinin deyil, transmilli mövqeləri təmsil edən personajların ailələri kontekstində təqdimi də terrorizmin qlobal mənzərəsini canlandırmaq və problemlərini araşdırmaq baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Pakistan əsilli Britaniya yazıçısı N.Aslamın Əfqanıstan mövzusunun seçməsi problemin qloballığı, islam fundamentalizmi məsələlərinin şərhə, müsəlman ölkələrində Qərb siyasi güclərinin fəaliyyətlərinin araşdırılması, müsəlman Şərq ölkələri arasındakı münasibətlər ilə bağlı idi və yazıçı ilk dəfə məhz əsəri yazmaqla əlaqədar səfər etdiyi ölkədəki çətinlikləri də diqqətdən kənar qoymamışdır: “Bəzi yerlərdə pakistanlı olduğumu söyləməli oldum, çünki orada pakistanlıları sevirdilər və ingilis olmaq təhlükəli olardı. Digərlərində mən britaniyalı olduğumu etiraf etməli oldum, çünki pakistanlılara nifrət edirdilər. Mən orada olarkən Kabildə nəhəng bomba partladı və şəhər Pakistanın iştirakından şübhələnərək anti-Pakistan əhval-ruhiyyəsi ilə doldu” (Aslam, 2013, s.108-109). Romanda da N.Aslam “Taliban ölkələrinin üzərinə yıxan Pakistandan nifrət edən çox sayda əfqan”ın (Aslam, 2008b, s.289) olduğunu bir obrazın sözləriylə səsləndirmişdi.

“Viran ölkənin keşikçisi” romanı, eyni zamanda yazıçının Əfqanıstanın timsalında müstəmləkə və müstəmləkəçi, Şərq və Qərb, qlobal və yerli münasibətləri yenidən konfigurasiya etmək cəhdidir.

Roman iki kitabdan ibarətdir. Birinci kitab “Böyük Buddha”, “Yeniliyi inşa etmək”, “Ayrılıqlardan doğan”, “Gecə məktubu” və “Nağılçılar küçəsi” adlı bölmələrdən təşkil olunmuşdur. İkinci kitab isə “Kasabianka”, “Səssiz fleytalar”, “Nyu-York xəlifəliyi”, “Boşa çıxan gecə keşikçiliyi” və “Bütün adlar mənim adımdır” kimi hissələri birləşdirir. Əsərdə bəzən Vyetnamda itkin düşən əsgərlərə, sovet kosmik proqramının ilk günlərinə və Əfqanıstanda Buddizmin yayılmasına istinad olunsa da, qeyd edildiyi kimi, Əfqanıstanın müasir 30 illik tarixi çevrələndir.

Romanda Taliban və terroçuların bədii əksi / Artistic reflection of the Taliban and terrorists in the novel

Taliban Əfqanıstanda hakimiyyəti ələ keçirmiş Diyoubendi islamçı hərəkatı və hərbi təşkilatıdır. Əfqanıstan İslam Əmirliyi adlanan təşkilat 1994-cü ildə Molla Məhəmməd Ömər tərəfindən qurulmuşdur və məqsədinin İslam şəriətini yarmaq olduğunu iddia edirdi. Taliban ölkədə

ağır müharibələr və qanunsuz əməliyyatlar keçirirdi. “1996-cı ildən 2001-ci ilə qədər Taliban Əfqanıstanın təxminən dördüdə üçünü idarə edirdi və öz mövqelərinə uyğun şərh etdikləri şəriəti həyata keçirirdi” (Matinuddin, 1999, s.79). 11 sentyabr 2001-ci il Nyu-York hücumlarından sonra ABŞ-ın rəhbərliyi ilə Əfqanıstan tərəfindən məğlub edildi. “1996-cı ildən 2001-ci ilə qədər hakimiyyətləri dövründə Taliban və onların müttəfiqləri əfqan dinc sakinlərinə qarşı qırğınlar törətmiş, 160.000 aclıqdan əziyyət çəkən mülki vətəndaşın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ərzaq təminatını pozmuş və külli miqdarda münbit torpaqları yandıraraq on minlərlə evi dağıtmışdı” (Massacres Of Civilian Villagers).

Talibanın ilkin hakimiyyətdə olduğu illər Əfqanıstanda qadınlara qoyulmuş məhdudiyətlər və verilən cəzalar xüsusi şiddəti ilə seçilirdi. Onlar təhsildən tamamilə kənarlaşdırılmış, tibbi müəssisələrdən başqa sahələrdə çalışmaları, evdən yalnız çıxmaları qadağan edilmişdi. Qaydaları pozan qadınların özləri və ailələri ən ağır şəkildə cəzalandırılır və edam olunurdu. Həmin dövrdə mədəni irsə ciddi şəkildə ziyan vurulmuşdu.

Əfqanıstan hökuməti və eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatlar Pakistana Talibana yardım göstərməkdə təqsirləndirənlər də, 11 sentyabr hücumundan sonra Pakistan bütün əlaqə və dəstəyini bitirdiyini bəyan etmişdi. 2001-ci ildə Əl-Qaidə lideri Usamə bin Ladenin komandanlığı altında 2500 ərəbin Taliban tərəfində döyüşdüüyü faktı da məlumdur.

Bütün bu hərbi, siyasi faktlar romanın tarixi fonunu təşkil edir və N.Aslam Talibanın Əfqanıstanda törətdiyi vəhşilikləri və insanlara verilən zülmələri aydın şəkildə əks etdirmişdir. Terrorun, işgəncənin, müharibənin və itkilərin qlobal təsviri ilə çərçivəyə salınsa da, əsər nəticə etibarilə insanın dözümlülüyünün və dayanıqlığının sübutudur.

“Viran ölkənin keşikçisi” romanında Taliban haqqında düşüncələr, ilk növbədə, mədəni irsin düşməni şəklində meydana çıxır. “Böyük budda” adlı ilk bölümdən məlum olur ki, Markus Kaldvell adlı bir ingilis İngiltərədən Əfqanıstana gələrək əfqan qadın Katrina ilə evlənmiş, ömrünün böyük bir qismini burada keçirərək bir çox tarixi, ictimai-siyasi hadisələrin şahidi olmuş, sol əlini itirmiş, həyat yoldaşı və qızı Zemin Taliban terrorçularının qurbanı olmuş, ömrü boyu Katrina ilə birlikdə həkim və xeyriyyəçi kimi çalışaraq yaralılara yardım etmiş, sovet ordusunun tərkibində Əfqanıstana gəlmiş, 1980-ci ildə müharibədən qaçan, sonra isə itkin düşmüş əsgər qardaşı Benedikti axtaran rus qızı Laraya Cəlalabaddan əlli kilometrlik məsafədə yerləşən Uşa kəndindəki evində yaşamaq üçün yer vermişdir. Markus ingilis olmasına baxmayaraq, Əfqanıstanın dağıdılmasında Avro-Amerika siyasətinin mühüm rol oynadığını düşünür. Qəhrəmanın simasında N.Aslam bu ölkədə terror, savaş və təhlükə ilə yaşamağın reallıqlarını, eyni zamanda gələcəyə olan ümidləri əks etdirmişdir.

Markusun evində böyük bir kitabxananın, dağıdılmış Budda heykəlinin olması və bunların gizli şəkildə qorunması Talibanın mədəni irsə, milli və dünyəvi dəyərlərə olan amansız münasibətini ifadə etmək üçün yaradılmışdır. Məlumdur ki, Taliban Bamiyanın 1500 illik heykələri də daxil olmaqla onlarla memarlıq abidələrini məhv etmişdir.

Talibanın Markusun evindəki kitabxanaya zərər vurmaması üçün yazıçı görülməz tədbirlərdən bəhs edərkən ilk dəfə Talibanı xatırladır: *“İllər əvvəl Talibanın evə hər an basqın edə biləcəyi bir dövərdə Markusun arvadı kitabları bu otaqlarda və koridorlarda tavana mismarlamışdı. Talibana görə, azad düşüncə bidət idi, kitabları yandıra bilərdilər. Onları qorumaq, vurulacaq ziyanın qarşısını almaq üçün o günlərdə mənən çökmüş vəziyyətdə olan qadının ağına gələn tək yol bu idi”* (Aslam, 2008b, s.19). N.Aslam bu sətirlərdə Talibanın vəhşiliklərinə, absurd düşüncəsinə diqqət çəkməklə yanaşı, əfqan qadının dünyagörüşünü və Qərbdə formalaşmış stereotipləri də ön plana gətirir. Gohar Karim Khanın haqlı olaraq yazdığı kimi, *“roman Əfqanıstanla bağlı dini millətçilik və kapitalist globallaşma qüvvələrinin həm cinayətkarı, həm də qurbanı olmuş güclü və unudulmaz qadınları təsvir etməklə müsəlman qadınların cinsiyyətçi stereotiplərinə alternativ diskurs təqdim*

edir. *Yenə də bu təsvir etnosentrik Avro-Amerika diskursunda rast gəlinən əfqan qadınlarının formalaşmış təsvirini sarsıdır*” (Khan, 2013, s.111).

Markusun evi Əfqanıstanın tarixini, mədəniyyətini yaşadan bir məkan kimi təsvir olunmuşdur. Kitablar, rəsmlər, memarlıq abidələri olan bu ev XIX əsrin sonlarında yaşlı bir nəqqaş və xəttat tərəfindən tikilmişdir. Ev “Behzad üslubu ilə yetişmiş müsəlman sənətçilərinin hardasa son nümayəndəsi” (Aslam, 2008b, s.19) olan yaşlı insan tərəfindən hazırlanmışdır. K.Çembers yazır ki, “Aslam şiddəti araşdırarkən xarakteristik olaraq Yeatsvari bir “qorxunc gözəllik” tapır; təsvir etdiyi ən çirkin məqamlar belə gözəllik amili ilə qismən də olsa, əvəzlənir” (Chambers, 2011, s.138). “*Viran ölkənin keşikçisi*” romanında da belə gözəlliklər ifadə olunur: *Markusun evindəki köhnə atir fabrikinin qalıcı qoxusu, qiymətli kitablarla mismarlanmış tavan və qədim Buddanın heykəlinin başı*” (Khan, 2013, s.138).

Romandakı hadisələr Talibanın hakimiyyətdən düşdüyü dövrə təsadüf edir. Ona görə də yazıçı hadisələrin təhkiyəsində bir sıra hallarda zaman baxımından geri dönüşlərdən istifadə etmişdir. İncəsənət əsərlərini terrorçulardan qorumaq yollarından bəhs edərkən N.Asalam yazır: “*Rəsmlər hələ də divarda idi, lakin Talibanın qorxusundan Markus bütün rəsmlərin üzərini palçıqla sıvamışdı. Bir daşın üstündəki qarışqanın belə üstü örtülmüşdür. Sanki bütün həyat toza-torpağa çevrilmişdir... Talibanın çökməsindən sonra Markus qurumuş palçığı yavaş-yavaş qaldırmağa başlamışdı*” (Aslam, 2008b, s.20-21). Talibanın İslama özünəxas yanaşması, müsəlman düşüncəsini incəsənətə, azad düşüncəyə, sevgi və duyğuya qarşı qoymasını yazıçı onların sevgililər təsvir olunmuş rəsme qarşı qəddarlığı ilə ifadə edir: “*Taliban evə girəndə İslama zidd olduğunu düşündükləri hər şeyi yox etməyə çalışırdı... Markusun rəsmdəki sevgililəri bir torpaq təbəqəsi altında gizlətməsinə baxmayaraq, otağı havaya uçurmaq istəmişlər*” (Aslam, 2008b, s.21).

Romanda Talibanın hakimiyyətə gəlişindən keçmiş zaman xatırlanarkən bəhs olunmuşdur: “*Vəzifədə olduğu dövrdə əfqan gizli xidmətinin başçısı kimi minlərcə əfqana işgəncə verilməsini təsdiqləyən və idarə edən keçmiş kommunist dövlət başçısı, toxunulmaz olduğunu düşünərək BM ərazisində sığınacaq tələb etmişdi, lakin ondan əvvəl mühafizəçilər şəhərin sərhədlərində top atəşlərinin səsini eşidən kimi qaçmış, sonra da gecə vaxtı beş Taliban əlini-qolunu sallayaraq içəri girmişdi*” (Aslam, 2008b, s.203). “... Bir gün daxili müharibə bitdi və Taliban Uşaya gəldi. 1996-da” (Aslam, 2008b, s.208) deyən Markus tarixi faktlara sadıq qalır, “kədərli şeylərdən bu qədər danışmaq bəsdir” (Aslam, 2008b, s.208) deməklə faciəli günlərdən xəbər verir.

Talibanın ölkədəki siyasətini və fəaliyyətini müəyyənləşdirən digər mühüm məsələni N.Asalam onun qadınlara münasibəti, din və şəriətdən öz mövqeyinə uyğun istifadəsində göstərirdi. Taliban hakimiyyətə gəldikdən sonra qadınlar görünməsin deyər, evlərdəki bütün pəncərələrin qaraya boyanmasını tələb etdilər. Qadınların çalışması qadağan olundu, şəriət qaydalarına riayət etməyənlərin həbs olunması qaydası qüvvəyə mindi. Qadınların çarşabları kifayət qədər uzun olmalı idi. Yaralı qadınlar ölümcül halda olsalar belə, onları kişi həkimlərin müayinə və müalicə etməsinə icazə verilmirdi. Qadınlar ən kiçik xəstəliklərdən belə qorxurdular, çünki müalicə oluna bilməyəcəkdilər və bu səbəbdən yüzlərlə qadın və qız uşaqları həlak olurdu.

Qızların məktəbə getmələri, təhsil almaları tamamilə qadağan olunmuşdu, sonradan bu qadağalar hətta oğlanlara da tətbiq olunmağa başladı. Əgər küçədə bir qadına qırmanç cəzası icra olunurdusa, yoldan keçən kişilərin o tərəfə baxmaları və ya ona yardım etməyə çalışmaları onların da cəzalanmalarına səbəb olurdu. Nəticə olaraq, “*Əfqanıstan zəmini qaya yerinə qorxudan ibarət olan, insanın hava əvəzinə dəhşət udduğu bir ölkəyə çevrilmişdir*” (Aslam, 2008b, s.210).

Markus öz ailəsi simasında Taliban vəhşiliyini yaşayan insanlardandır, eyni zamanda Əfqanıstandakı otuz ildən artıq həyatı ona bu ölkədə daxili ziddiyyətləri və xarici qüvvələrin

müdaxiləsini aydın şəkildə izləmək şəraiti yaratmışdır. “Əfqanıstan çökdü və artıq hamının həyatı, dağıntının altında fərqli bir pillədə qırılmış-tökülmüş kimi yatır” (Aslam, 2008b, s.200) deyən yazıçı bir qəhrəmanın ailəsindəki faciəyə diqqətə cəlb edir. Bu, Talibanın dini mövqeyini, əhaliyə rəftarını, idarəetmə sistemini və cəza yollarını bəlli edir. 2001-ci ildə Markusun evinə hücum edən Taliban döyüşçüləri evə ciddi ziyan vurduqdan sonra Katrinanı da götürür və cəzalandırırlar: “*Katrina Taliban tərəfindən öldürüldüyündə Uşa xalqından kimlərin orada olduğuna əmin ola bilmir. Zina edən altmış bir yaşındakı qadının cümə namazından sonra daş-qalaq edilməsi xalqa nümayiş olunurdu. Evlənmədən bərabər yaşamağın cəzası kərpic və daş-qalaq idi. Katrinanın Markusla otuz doqquz illik evliliyi Talibanın düşüncəsində keçərsiz idi, çünki nikahı bağlayan qadın olmuşdur. Bağtırları hamı tərəfindən yaxşı eşidilsin deyə, yanına mikrafon qoymuşdular*” (Aslam, 2008b, s.43). Yazıçı “Quranın heç bir yerində nikahı yalnız kişilərin bağlaya biləcəyini yazmır” (Aslam, 2008b, s.43) deməsinə baxmayaraq, Talibanın reallığı minlərlə insanın günahsız məhvinə gətirib çıxarırdı.

Taliban vəhşiliyinin özünü göstərdiyi məqamlardan ən ağırı onun cəza sistemində idi. Romanda yazıçı həmin cəzaları bir sıra obrazlar vasitəsilə təqdim etmişdir. Əsərin ilk səhifəsindən sol əli kəsilmiş Markus ön planda olsa da, yalnız ikinci kitabda əli haqqında suala qəhrəman “Taliban kəsdi” (Aslam, 2008b, s.201) şəklində cavab verir və iki söz dəhşətli bir hadisənin xronikasını simvollaşdırır. Markus bir xəstə evində onu müayinə edərkən evin bir küncündə Katrinanın çəkdiyi 90 rəsmi mühafizə etdiyi sandığı görüb tanıyır, evin kişisi sahiblənməyə çalışsa da, o, Katrinanın böyük zəhmət və zövqlə çəkdiyi və uzun zamandan bəri axtardıqları sandığı evinə aparmaq üçün bayıra çıxarır. Bu sandıq və içindəki rəsmlər Markus və Katrinaya aid olsa da və Markus Pişəvərdə sürgündə olarkən evindən oğurlansa da, mübahisə zamanı yoldan keçən Taliban maşını onların ikisini də götürüb camiyə aparır. Markus oğurluğa cəhdə təqsirləndirilir və əlinin kəsilməsinə qərar verilir.

Markusun əlinin kəsilməsi səhnəsi romanın ən ağır, dözülməz, Əfqanıstan reallığını, Talibanın vəhşiliyini göz önünə gətirən hissələrindəndir: “Əlləri qandallanmışdır... və indi onu caminin yanında toplanmış geniş kütlənin yanına aparırdılar. İnsanların yaratdığı dairənin ortasında qan içində bir çarşablı qadın, toz içində dizlərinin üstündə oturmuşdu” (Aslam, 2008b, s.210). Qəhrəmanın əlini kəsməyi arvadı Katrindən tələb edirlər. Qadın edilən təzyiqlərə, başına silah dayamalarına, Markusun bu cəzadan qaçış olmadığına əmin olduğu üçün ona yalvarmasına baxmayaraq, Markusun əlini kəsməkdən imtina edir. Sonda ərinin başına silah dayayaraq, kəsməzsə, Markusu öldürəcəklərini söyləyirlər və qadın ölümə qarşı əli qurban verməyə məcbur olur: “Bıçaq Markusa doğru irəlilədikcə Katrinanın ovucuna toxunmaq üçün barmaqlarını uzatdı. Bu, əlinin özü üçün etdiyi son hərəkət idi” (Aslam, 2008b, s.213). Bu dəhşət Markusun səssiz əzabına, Katrinanın isə ağılı itirməsinə səbəb olmuşdur.

N.Asalam bəhs olunan hadisənin iki çox mühüm məqamını ön plana çəkmişdir: cəzanı İslam dini qaydaları ilə təsdiq etmək və kəsilən əllərin, qolların uşaqlara əyləncə təşkil etməsi. Yazıçı dünyagörüşdəki problemlərə və təhlükə altında olan gələcəyə diqqət çəkir: “Məhəmmədin təlimatlarına görə, sonrakı bir neçə gün oğrunun kəsilmiş əlini boynuna asılmış şəkildə daşması lazım idi. Toplanmış camaat Qurandan ayələr oxuyurdu” (Aslam, 2008b, s.212). Yaxud: “Bir adam gəldi və oğrunun kəsilmiş əlini yerdən götürdü. Bir dəstə uşağın başı üzərinə tutdu, uşaqlar gülür və kəsik əli tutmağa çalışırdılar, adam da onları daha yüksəyə tullanmağa təşviq edirdi” (Aslam, 2008b, s.211-212).

Talibanın təhsilə qarşı sərt siyasəti də romanda diqqət mərkəzindədir. “Gücün olduğu yerdə dirəncin də olduğu hər zaman doğrudur” (Aslam, 2008b, s.228) deyən N.Asalam Talibanın təhsilə qarşı qəddar davranışlarına baxmayaraq, bəzi valideynlərin övladlarının təhsili üçün ciddi səylərini təsvir edir və bununla maariflənmənin cəmiyyət üçün zəruriliyini də vurğulayır: “Taliban dönəmində bir uşağın atası Markusun evinə gəlib ondan on bir yaşındakı oğlunun dərslərinə yardım edə

biləcəyini soruşanda oğlunun Talibandan əvvəl öyrəndiklərini unudacağından narahat idi. Sonra eyni istəklə başqa valideynlər də gəldilər, qızlarının və oğlanlarının dünyanın imkanlarına qarşı bacarıqlar qazanmasını istədilər. Onlar Talibanın uşaqlarının qanadlarını qoparıb atması ısrarına qarşı çıxırdılar” (Aslam, 2008b, s.228). Bu gizli dərslərin Markusun ailəsinin faciəsinə səbəb olmasını göstərməklə yazıçı Taliban vəhşiliyinin sərhədsizliyini təsdiq etmişdir. N.Asalam, təhsil və maariflənmənin cəmiyyətin və ölkənin həyatındakı həlledici rolunu önə çəkmək üçün mövzuya daha geniş aspektdə yanaşmış, problemin tarixi köklərini, obyektiv səbəblərini göstərməyə çalışmışdır: “Bu gün biz müsəlmanlara saplanan qurşun silahdan yüz illər öncə, imamların bilik və təhsilin önəmli olmadığına qərar verməsinə izin verdiyimiz zaman çıxdı” (Aslam, 2008b, s.248). Fırıldaqçı, dindən öz mövqeyinə uyğun istifadə edən din xadimlərinə N.Asalam romanda təsvir etdiyi cin hekayəsi ilə də münasibət göstərmişdir.

Təsvir olunan hadisələrin dövrü, əsasən, Talibanın hakimiyyətdən düşdüyü zamana təsadüf etsə və Taliban dövrü zamanın geri dönüşü vasitəsilə təqdim olunsa da, real günlərdə də Taliban qüvvələrinin yenidən təşkilatlanmağa cəhd göstərmələri, qruplar halında bir sıra cinayətlərin törədilməsindəki iştirakı, Amerika qüvvələrinin Əl-Qaidə təşkilatı ilə yanaşı, Taliban dəstələrinə də müqavimətin davam etməsi romanın səhifələrindən bəlli olur.

Əsərin bədii müstəvisində ABŞ-ın Əfqanıstandakı hərbi siyasəti və amerikalılar / Reflection of the US military policy in Afghanistan and the Americans in the artistic aspect of the work

“Viran ölkənin keşikçisi” romanında Amerikanın Əfqanıstandakı hərbi fəaliyyəti, amerikalı obrazların Əfqanıstandakı həyatı, onların yerli əhaliyə münasibəti geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Əsərdə diqqəti cəlb edən ilk amerikalı Devid Taundur ki, ilk səhifələrdən Markus onu “*qızının ölmədən əvvəlki aylarda sevdiyi amerikalı qiymətli daş taciri*” (Aslam, 2008b, s.27) kimi təqdim edir. Devid Taun antisovet əməliyyatlarında iştirak edən keçmiş Amerika Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin agentı olmuşdur. Qardaşı Conatan sovet ordusu tərəfindən öldürülmüş Devid kəskin antikommunist əhval-ruhiyyəsi ilə seçilir. Qəhrəmanı Əfqanıstana bağlayan ən mühüm məsələ Markusun qızı Zəmini sevməsi, onun ölümündən sonra isə Markusa yaxın olmaq, onu yerli təhlükələrdən qorumaqla bağlı idi. Köhnə dostu, Amerika Xüsusi Təyinatlı Qüvvələr zabiti Ceyms Palentindən fərqli olaraq onun əfqanlara daha hümanist münasibəti sərgilənmişdir. “*Romanın gedişatında Devidin Amerikanın siyasi strategiyalarına verdiyi qiymət kəskin şəkildə dəyişir və o, əfqanların və müəyyən dərəcədə hətta talibançılığın himayədarına çevrilir. Devidin Kasa ilə münasibəti romanda Aslamın transmilliliyini təmin edən əsas elementdir; Amerika hökumətinin nümayəndəsi ilə Taliban üzvü arasında dialoq və əlaqələr qurmaqla Aslam mədəniyyətlərarası ünsiyyətin mümkünliyi və aktuallığı ilə bağlı əsas optimizmi təklif edir*” (Aslam, 2008a, s.114).

Amerikanın Əfqanıstandakı siyasəti bir çox hallarda sovetlərlə ziddiyyətdə təqdim olunmuş, bununla da yazıçı hər iki ölkənin Əfqanıstandakı hərbi siyasətini tənqid etmişdir. Amerika–Sovet qarşıdurması romanda bir çox aspektlərdən göstərilir. Belə bir ziddiyyəti, ilk olaraq, Əfqanıstanda qardaşını axtarmağa gələn rus qızı Laranın düşüncələrində görürük. “*1950-ci illərdə Sovet İttifaqının kosmos yarışında Birləşmiş Dövlətlərdən irəlidə olduğu dövərdə Amerika Hava Qüvvələri elm insanlarından Ayda bir nüvə partladılmasını istəmişdi. İnsanlar parlaq bir işıq və böyük ehtimalla toz buludları görəçəktilər. Yanan bir maşının içində dünyaya düşən kosmonavt atasının danışdıqlarından Moskvanın da belə bir nüvə partlaması planı olduğunu bildirdi. Bəli, belə bir təqdimatdan sonra nüvə silahlı bir sovet ayısının, nüvə silahlı bir Amerika ayısının altında kim qorxudan utanmazdı?*” (Aslam, 2008b, s.42). Yazıçı burada göydəki aya ziyan vurmağa çalışan vəhşi

ayılar timsalında Rusiya və Amerika siyasətinin Əfqanıstan insanları üçün təhlükəli məqamlarına diqqət yetirmişdir.

Amerikalıların əfqanlara aşağılayıcı baxışını ifadə etmək və ona etirazını bildirmək üçün N.Asalam Kasa adlı keçmiş talibançı və indi də bir sıra qruplarla fəaliyyət göstərən, Markusun evinə sığınan, uşaqlıqdan anasından ayrı salınan və Markusun ömür boyu axtardığı nəvəsi olan obrazdan istifadə etmişdir: “Burada ölənlər hər bir amerikalı üzündə şaşkınlıq ifadəsi ilə ölür” dedi Kasa, bu uzaq və əhəmiyyətsiz yerin, özü qədər böyük bir millətdən bir insanın taleyinə təsir göstərməyə gücü çatan insanlar yetişdirdiyinə inanmamağın ifadəsidir bu” (Aslam, 2008b, s.61).

Amerika Əfqanıstanda bir sıra yerli qüvvələrin himayədarı kimi çıxış edir. Nəbi xan və Gül Rəsul arasındakı mübahisə ikincinin amerikalılara məlumatlar ötürdüyü üçün Mənzil Naziri səviyyəsinə yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdı.

Romanda göstərilir ki, yerli terroristlər Amerikanın Əfqanıstanda açdığı “Yeni Əfqanıstanı inşa etmək” adlı məktəbi, məktəbin amerikalı rəhbəri gəldiyi üçün bombalamaq istəyirlər. Bu hadisə məktəb şagirdlərinin faciəsinə səbəb olur: “*Uşaqların həlak olmalarına görə üzgünük. Lakin o uşaqlar ölümdən də bəzər vəziyyətdə idilər, çünki amerikalıların dəstəklədikləri o məktəbdə İslamı unutmaları öyrədilirdi. Onlar cəhənnəmə yönəlmişdilər, lakin bizim əməlimiz sayəsində indi cənnətin çiçəkləri oldular*” (Aslam, 2008b, s.73). Yazıçı məktəbin yanındakı binanın heroin saxlamaq üçün istifadə olunduğu bir depo olduğu, bu deponun Gül Rəsula aidliyi və onu da amerikalıların mühafizə etməsi arasında bir bağlantı qurmuşdur.

Romanda, əsasən, müxtəlif səviyyə və düşüncəyə malik yerli insanların, istər terrorist, istər dindar, istər müəllim, istərsə də sadə kütlənin Amerikaya münasibəti müsbət xarakter daşır. Talibanın ardıcılardan olan Nəbi xana görə, “*ABŞ-ın başını çəkdiyi Qərbi dünyası dişi donuzları və meymunları onların yeni hökmdarları elan edərək müsəlmanları aşağılamağa çalışırdılar*” (Aslam, 2008b, s.108). Mədrəsədəki din adamları “bir xalqın böyüklüyü düşməninə nə qədər qüdrətli olduğundan məlum olur” (Aslam, 2008b, s.216) deyərək “Amerikaya acı çəkdirməyi planlaşdırmağın zəruriliyini söyləyirdilər” (Aslam, 2008b, s.216), keçmiş Taliban üzvü Kasa “Amerikaya nifrət edirəm” (Aslam, 2008b, s.274) deyərək ABŞ-ın işğalı nəticəsində yaşadığı sarsıntılara diqqət yetirirdi. Romanda Əfqanıstanın gələcəyə ümidi timsalında yaradılmış gənc qız Dünyanın Amerika haqqındakı düşüncələri daha obyektiv xarakter daşır. Kasanın “Sovetlər İttifaqı necə yox edildiyə, Amerikanı da elə yox edəcəyik” (Aslam, 2008b, s.274) sözlərinə Dünya belə cavab verir: “Öz xalqı Sovet İttifaqından nifrət edirdi. İnsanlar ABŞ-ı çox sevirlər, ona görə də yox edilə bilməz” (Aslam, 2008b, s.274). Kasanın “amma İslamiyyəti ortadan götürmələrinə necə icazə verə bilərik?” (Aslam, 2008b, s.274) sualına da Dünya real cavab ünvanlayır: “Bunu edə bilməzlər. Tamamilə eyni səbəbdən. Müsəlmanlar İslamiyyəti sevirlər. Lakin müsəlmanlar radikalıqdan nifrət edirlər. Məhz o məhv edilə bilər” (Aslam, 2008b, s.274).

Yazıçı Vyetnam, Laos, Kamboç və digər yerlərdə ölənlər, itkin düşən amerikalı əsgərlərə də acıyır. Amerika öz əsgərlərini bəlli siyasi ambisiyalarına qurban verdiyi üçün tez-tez tənqid olunur: “Xüsusi Qüvvələrə qoşulduqda əsgəri psixoloqlar düşmən dövlətlər tərəfindən əsir alınmalarına qarşı fərqli texnikalardan təşkil olunmuş bir proqramla hazırlayırdılar. Yuxusuz, şiddətli soyuqda və ya istidə qalmaq, təcrid, dini və cinsi aşağılanma, boğulma hissi doğuran işgəncə növləri. 2001 hücumlarından sonra CIA təşkilatının içində müstəntiqləri olmadığından yaxalanan terroristlər üçün kənardan bir qrup insanla müqavilə bağlamışdı” (Aslam, 2008b, s.238). İşgəncə anlayışının Amerika və Əfqanıstanda dərk olunması fərqi diqqət yetirmək üçün N.Asalam Ceyms və Devid arasındakı maraqlı dialoqdan istifadə etmişdir.

Devid və Ceymsin dünyagörüşü, yerli əhaliyə münasibəti arasında ciddi ayrılıq mövcuddur. “Ceyms 11 sentyabr hücumundan dərhal sonra Əl-Qaidə üzvlərinin ovuna başlayan Xüsusi

Qüvvələr komandası – varlığı Amerika hökuməti tərəfindən inkar edilən seçilmiş gizli hərəkatçilər arasındaydı” (Aslam, 2008b, s.250). Devid onu və təmsil etdiyi qrupu sadə əfqanları qaçıraraq Əl-Qaidə və Taliban haqqında məlumat almaq üçün özəl həbsxanalarda işgəncələrə məruz qoymaqla təqsirləndirərkən Ceymsin işgəncələr haqqında söylədiyi sözlər Əfqanıstanda yaşanan faciələrə və Amerikanın əhaliyə qarşı təzyiqlərinə aydınlıq gətirir: *“Bu ölkələrdə “işgəncə” kimi sözləri istifadə edərkən diqqətli olmalıyıq. İnsanları əsəbləşdirə bilər. Bu insanlar o kəlməni eşitdikləri zaman ölənə qədər təcavüz edilən, qolları və ayaqları kəsilən, başlarına on beş santimetrlik mismarlar vurulan insanları düşünürlər – bu ölkədə sözün normal mənası odur. Soyuq bir otaq işgəncə deyildir. Yaralı birinə ağrıkəsici verməmək işgəncə deyil”* (Aslam, 2008b, s.251). Lakin Ceymsin əsərin sonrakı səhifələrində Kasaya tətbiq etdiyi cəza fikirləri ilə üs-üstə düşür. Amerikalılar romanda ironik tərzdə viran olmuş Əfqanıstanın keşikçisi kimi göstərilmişdir ki, romanın adı da buradan qaynaqlana bilər: *“Nazir Kennedinin 1963-cü ilin noyabr ayında Dallasda reallaşdırmasına ömrünün vəfa etmədiyi çıxışında “bu ölkədə bizlər – seçdiyimiz üçün deyil, qədrimiz olduğuna görə – dünya sülhünün divarlarındakı keşikçilər”, – deyə yazırdı”* (Aslam, 2008b, s.239).

N.Asalam amerikalı obrazlarının düşüncələri ilə Əfqanıstandakı geriliyi, cəhaləti, inkişaf etmiş dünyadan geri qalmanın səbəbləri üzərində də düşünür. Ceyms ona Amerikaya getmək üçün edilən onlarla müraciətlər haqqında mülahizə edir, orucuları və namazları, dörd arvad almaq istəkləri, cinsi ayrı-seçkiliyi, ehtiras cinayətlərinə meyilləri, spirtli içkilər kəlməsinə duyduqları nifrət, aqressivlikləri səbəbindən *“Birinci Dünyadakı həyata uyğunlaşa bilməyəcəklərindən qorxur”* (Aslam, 2008b, s.282). Amerikalı obrazlar, eyni zamanda daşlaşmış bir sıra stereotiplərə yazıçı münasibətinin ifadəsi baxımından da əhəmiyyət kəsb edir. *“Müsəlmanlar belədir, çünki Qərb gücləri insanlarını cəhalət və qaranlıqda saxlayan çürümüş despotları dəstəkləyirlər”* (Aslam, 2008b, s.285) düşüncəsi N.Asalama görə, müsəlman Şərqi inkişafına mane olan cəhətlərdəndir. Yazıçıya görə, iki mühüm məsələ müsəlmanların inkişafına əngəl olur. İlk növbədə, N.Asalam Əfqanıstanda baş verən fəlakətlər simasında müsəlman Şərqi insanının cəhalət və fanatizmdən uzaq olmasına çalışırdı. Yazıçı baş verən dəhşətləri *“tale”* sözü ilə qəbul edənlərə deyirdi: *“Tale məhfə aparən insan və ya bir şeyin adı bilinmədiyi halda, əldə olan ən uyğun kəlmədir”* (Aslam, 2008b, s.72).

Digər məsələ isə səbəbləri kənarında axtarmaqla bağlı idi. N.Asalam romanda bir nümunə təqdim edir: *“Bəli, Birləşmiş Dövlətlər Səudiyyə Ərəbistanı kraliyyəti ailəsinə açıq şəkildə dostcasına davranır: çox güman ki, insanlıq tarixinin ən degenerasiyaya uğramış ailəsidir. Uzun və iyrənc siyahıdan bir nümunə göstərsək, krallıq hər il içərisində qadın və uşaqlar da olmaqla, yüzlərcə cinayətkarın başının xalqın gözü qarşısında kəsdiyi bir yerdir. Əgər sabah səudiyyəvilər bu barbar yönümlərinə son qoysalar, ABŞ-ın krallığa dəstək göstərməyəcəyinə inanan varmı? Əslində, bu amerikalılar üçün də bir sevinc qaynağı olardı. Vəhşi cəzalar ABŞ-ın Səudiyyə hökmdarlarına verdiyi dəstəkdən daha əskidir. Hətta Birləşmiş Dövlətlərin özündən belə qədimdir”* (Aslam, 2008b, s.285).

Amerikanın Əfqanıstandakı hərbi siyasəti, əhaliyə münasibətin ifadəsi iki amerikalı obrazın, Devid və Ceymsin qarşıdurmasında da ortaya çıxır. Nəbi xanla, Talibanla əlaqəsi olduğu üçün Ceyms tərəfindən tutulan Kasaya *“mən yalnız ölkəmizin düşmənlərini axtarıram”* (Aslam, 2008b, s.350) adı ilə vəhşicəsinə cəza verilir, gözləri yandırılır, onun *“dözümlülük sərhəddi aşılır”* (Aslam, 2008b, s.350). Devid Ceymsi ciddi şəkildə günahlandırır, bu vəhşiliyin ölkəsinə yaraşmadığını söyləyərkən ikincinin *“onlar şeytanın övladlarıdır. Dünyanı yıxmaqdan başqa seçimləri yoxdur”* (Aslam, 2008b, s.352) sözləriylə qarşılaşır. Yazıçı 11 sentyabr hücumlarının cəzasını birbaşa müdaxiləsi olmayan insanlardan belə zalımca alınmasına qarşı çıxır. Devid həmyerlisindən fərqli olaraq *“o bir insan övladıdır, bu o deməkdir ki, başqa seçimləri də var, dəyişə bilər”* (Aslam, 2008b, s.352) şəkildə cavab verir.

Ceymsin simasında ABŞ-ın Əfqanıstandakı intiqam məqsədinə Dünya da etirazını bildirir. “Ölkənə yardım etmək üçün burdayıq. Sizin üçün Talibanı aradan götürmək məqsədiylə gəldik” (Aslam, 2008b, s.321) deyən amerikalıya Dünya belə cavab verir: “Taliban rejimi illərdir ki, yerində dururdu və heç kim onu aradan qaldırmaq üçün zəhmətə qatlaşmaq istəmədi. Talibanı bizim üçün yox etmək istəyiniz üçün burada deyilsiniz, buradasınız, çünki 2001-də yaşananlar üçün intiqam almaq istəyirsiniz. Taliban getdiyi üçün xoşbəxtəm, lakin həqiqətləri bir-birinə qarışdırmayacaq” (Aslam, 2008b, s.321).

N.Asalam “Terrorizmlə müharibə”nin 11 sentyabr hadisələrinə cavabla yanaşı, daha geniş missiyalara yönəldiyini ifadə etməyə çalışır. E.Boehmerin sözləri ilə desək, “terrorla müharibə”nin Soyuq müharibədən sonrakı dövr üçün ideal alətə çevrildiyini, Avropa və Amerika dövlətlərinə “sonsuz müharibə” aparmaqla neoimperiya nizamını qoruyub saxlamağa imkan verdiyini iddia edən romanı oxumağı təklif edirəm. Aslam öz əsərindən terrora qarşı müharibə ilə bağlı acınacaqlı və ironik şərhlər vermək üçün istifadə edir” (Boehmer, 2010, s.5).

Romanda Sovet İttifaqına münasibətin inikası / Reflection of attitudes towards the Soviet Union in the novel

Sovet İttifaqı və daha çox Rusiya ilə bağlı məsələlər əsərin ikinci cümləsindən öz əksini tapmışdır. Sankt-Peterburqdakı Ermitaj muzeyində sənət tarixçisi kimi çalışan Lara adlı rus qızı Markusa qızı Zəminin tanıyacağı ehtimalı ilə “dördü bir əsr öncə qardaşının sovet ordusu tərkibində Əfqanıstana gəldiyini və bir daha geri dönməyənlərdən biri olduğunu danışır” (Aslam, 2008b, s.15). “Qadının ölkəsi 1979-cu ildə Əfqanıstanı işğal edərək ölkənin bu günki məhvinə böyük ölçüdə zəmin yaratmışdır” (Aslam, 2008b, s.18) deyən N.Asalamın sovetlərə münasibəti daha qəti və kəskin xarakter daşıyır. Sovet ordusunun Əfqanıstana gəlişi arzu olunmadığı kimi, gələcək fəlakətlərə də yol açmışdır: “Sovet ordusu 1979-cu ilin dekabr ayında Amudərya çayını keçincə dünyanın dörd bir tərəfindən gizli agentlər Pakistanın sərhəd şəhəri Pişəvərdə toplanmağa başlamışdılar. Ora artıq sovet işğalçılara qarşı cihadda toplanma nöqtəsinə çevrilmiş və 1984-cü ildə dünyanın casus paytaxtı Berlinlə rəqabət edə biləcək hala gəlmişdi” (Aslam, 2008b, s.131).

Sovet qoşunlarının Əfqanıstanı işğal etməsindən sonra ABŞ və Pakistan münasibətləri sabitləşməyə başlamışdı. Çünki Pakistanla yaradılmış siyasi ittifaq müsəlmanları kommunizmə qarşı “böyük cihad” səfərbər etmək məqsədi daşıyırdı. “Rejimi dini ekstremizmə və İslam şəriət qanunlarının fundamentalist şərhinə əsaslanan Pakistanın o vaxtkı hərbi diktatoru general Zia-ül-Haq ümumi düşməni olan sovet kommunizmi ilə mübarizədə ABŞ-ı ürəkdən dəstəkləyirdi. “Viran ölkənin keşikçisi” Soyuq müharibə dövründə radikallaşmış dini qruplara verdiyi dəstəyə görə Pakistanı şiddətlə qınayır” (Khan, 2013, s.120).

Müasir tarix işğal və imperiya dövrlərində terrorun oynadığı rolu anlamaq üçün kifayət qədər material verir. Vətəndaş cəmiyyətinə müdaxilə, qeyri-qanuni torpaq əldə edilməsi, əsas insan hüquqlarının inkar edilməsi, ədalətin pozulması, ucuz iş qüvvəsinin istismarı, bütövlükdə siyasi, mənəvi və sosial ədalətsizlik aktları terror formasına keçid üçün zəmin yaradır. E.Boehmer terrorizmin həm əvvəlki dövrdə, həm də “müasir dövətdə” imperializmə qarşı təsirli müqavimət forması olduğunu iddia etməyə qədər irəliləyir (Boehmer, 2010, s.118-119).

1980-ci ildə Markusun evinə basqın edən sovet əsgərləri Zəmini “üsyankarlara simpatiya bəslədiyi” (Aslam, 2008b, s.25), “itirdikləri iyirmi yeddi canın bədalini ödətmək üçün” (Aslam, 2008b, s.25) axtarıqlarını söyləsələr də, evdə tapa bilmirlər. Əfqanıstana gətirilən sovet əsgərlərinin bir çoxu burada məcburi saxlanılırdı və üsyancıların təzyiqindən xilas olmaq üçün başqa ölkəyə qaçmağa cəhd edənlər də olmuşdu. Laranın qardaşı Benedik də ordudan qaçan əsgərlərdən biri idi.

O, Zəmin dustaq olduğu zaman qıza dəfələrlə təcavüz etmiş, ordudan qaçdıqda onu da özü ilə aparmışdı. Yolda Benedik itkin düşmüş, terroristlər tərəfindən qaçırılmış, Zəmin isə Pişəvərə gəlmişdi. Zəminin ondan olan oğluna Devidlə tanış olduqdan sonra Devid atalıq etmiş, lakin bir neçə ay sonra Zəminin ölümündən sonra uşaq da itkin düşmüşdü.

Romanda sovetlərin Əfqanıstandakı vəhşiliyi ilə bağlı bir çox faktlar öz bədii inikasını tapmışdır. *“Sovet ordusu döyüşdə yaralanan əsgərləri üçün nə zaman qan köçürülməsi lazım olurdusa, yerli əhalidən olan dustaqların bütün qanlarını alaraq onları öldürürdülər”* (Aslam, 2008b, s.38) deyən təhkiyəçi kommunist ideologiyasının real üzünü açıb göstərirdi. Eyni zamanda əfqan üsyançılarının sovet əsgərlərinə nifrəti, yaxaladıqları zaman onlara verdikləri zülmün ölçüyəgəlməzliyi də əsərdə öz əksini tapır. Sovet əsgərlərinin diri-diri dərisinin soyulmasından duyulan zövq, Benediktə edilən insanlığa sığmayan vəhşi işgəncələr siyasi güclərin heçə saydığı sadə əsgər qurbanlarının acı faciəsini göstərməkdədir. N.Asalam Devidin dili ilə *“Sovet İttifaqının prinsiplərinə, Sovet imperatorluğunun orada yaşayanlara, orada doğulanlara etdiklərinə hələ də qarşıyam”* (Aslam, 2008b, s.101), *“kommunizm milyonlarca insanı öldürdü”* (Aslam, 2008b, s.18) deyir. Romanda kommunizm ideologiyası ciddi şəkildə tənqid olunur. Həm amerikalı qəhrəman, həm ingilis, həm də əfqan obrazı sözügedən düşüncə sisteminin saxtəliyinə diqqət çəkir: *“Markus 1988-ci ildə Şahzadə Vladimirin ruslar üçün bir din axtarırkən İslamı rədd etdiyini, çünki spirtli içkilərə qoyduğu qadağaları bildiyini söyləyir. Sanki Kasa bunları eşitmək istəyirdi. Bəlkə də Rusiya bir müsəlman ölkəsi olsaydı, kommunizm bəlasını doğurmazdı”* (Aslam, 2008b, s.224).

N.Asalam Əfqanıstanın sovetlər və amerikalılar arasında döyüş meydanına çevrilməsinə də qarşı çıxır və bunun yerli əhaliyə təsirini Zəminin dili ilə ironik şəkildə ifadə edir: *“Siz amerikalılar və sovetlər orada oyununuzu oynaya biləcəyiniz vaxtda başqa heç bir şeyin əhəmiyyəti yoxdur”* (Aslam, 2008b, s.156). Sovetin Əfqanıstan əhəlisinə verdiyi əziyyətə Amerikanın bəzən sakit yanaşmasının sirrini də amerikalı qəhrəman etiraf edir: *“Sovetlərin qəddarlığını hamıya göstərmək üçün o kişilərin, qadınların və uşaqların ölməsinə izn verirdik. Əfqanıstanın gələcək nəsillərini və dünyanı kommunizmdən qoruyurduq”* (Aslam, 2008b, s.335).

Əfqanıstandakı *“savaş İkinci Dünya müharibəsindən uzun sürmüşdü”* (Aslam, 2008b, s.171) deyən yazıçı *“sovet ordusu 1989-cu ildə məğlubiyyətini qəbul etdikdən sonra”* (Aslam, 2008b, s.171) da əfqan torpaqlarının qan içində olduğundan doğan dərin kədərini ifadə etmişdir. Romanda Əfqanıstan *“savaşın yalnız ölümlər üçün sona yetdiyi”* (Aslam, 2008b, s.41) bir ölkə kimi təsvir olunmuşdur.

Nəticə / Conclusion

N.Asalam *“Viran ölkənin keşikçisi”* romanında Əfqanıstanın müasir vəziyyətinin tarixi köklərini, səbəblərini, ölkəyə müdaxilə edən xarici qüvvələrin hərbi-siyasi fəaliyyətini, yerli mühitin problemlərini geniş şəkildə bədii müstəviyə gətirmişdir. Yazıçı Kabilə xarici müdaxiləni 11 sentyabr 2001-ci il hadisələri ilə assosiasiya edir. Yazıçıya görə, Əfqanıstan onilliklər boyu işğalın, terrorizmin zülmü altında əzilir, lakin səsi dünyaya yetmirdi: *“Dəhşətin Əfqanıstan xalqı üzərində kifayət qədər tez baş verəcəyini proqnozlaşdırmışdım, lakin geniş dünyaya yayılması onilliklər aldı, nəticələr hamıya bəlli oldu”* (Aslam, 2008a, s.201). Terror və onun acı nəticələrini siyasi-ictimai, sosial-iqtisadi, mənəvi-psixoloji böhran içində olan bir Şərqi ölkəsində qələmə almaqla yazıçı həm 11 sentyabr hadisələrinin Avro-Amerika metropoliyalarında yerləşmiş müsəlmanlara təsirini araşdırmağa çalışmışdır. Valter Benjaminin sözləri ilə desək, *“məzlumların ənənəsi bizə öyrədir ki, yaşadığımız “fövqəladə vəziyyət” istisna deyil,*

qaydadır. Biz bu anlayışa uyğun olan bir tarix konsepsiyasına gəlməliyik” (Benjamin, 2012, s.257). Bu baxımdan, N.Asalam Əfqanıstanın tarix konsepsiyasını araşdırır.

N.Asalam bu romanı ilə 11 Sentyabr hadisələrini neoimperiya yaratmaq məqsədinə yönəltmək istəyənlərə cavab verir. Yazıçı Əfqanıstanı dağıntılardan tozu içində qalmış bir yaralı quşa bənzədir: *“11 sentyabr günü quillələr yıxıldıqdan təxminən bir saat sonra səkinin kənarında yaralı bir halda dayanan və bir insanın əyilib yavaşca oxşadığı üstü toz və küllə örtülmüş sərçədən heç kim heç yerdə danışmadı. O gün televiziyalardakı ən təsirli görüntülərdən biri idi, amma kimsə gördüyünü xatırlamır. Devidin xatırlamasının səbəbi isə, bəlkə də sonradan Məhəmməd Attanın (Əl-Qaidə üzvü olan misirli terrorist və 11 sentyabr hücumlarının lideri – B.Ə.) uşaqlığında ləqəbinin Bülbül olduğunu oxuması idi”* (Aslam, 2008b, s.177). Yazıçıya görə, *“bütün dünya sanki bu ölkədə vuruşmuşdu, bu ölkədə səhvlər etmişdi, lakin səhvlərin ağır nəticələri var idi və o, bu nəticələrə görə kimi günahlandıracağını bilmirdi. Əfqanıstanın özünü, Rusiya, ABŞ, İngiltərə, Ərəbistan, yaxud Pakistana?”* (Aslam, 2013, s.44). Bu baxımdan, roman *“11 sentyabr hadisələrinin dominant hekayəsini sual altına alır”* (Butler, 2006, s.12), *“Şərqi”* və *“Qərbi”* arasında terrorla bağlı *“anaxronistik uçuşunu”* (Butler, 2006, s.22) aradan qaldırmağa çalışır.

N.Asalam romanda İslam və Əfqanıstanın tarixi və mədəni ənənələrini nümayiş etdirməyə çalışmaqdan yanaşı, Talibanın fundamental fanatizmindən doğan ziddiyyətlərinin inkişaf perspektivləri qarşısındakı əngəlləri də göstərir. Yazıçı xudbinlikdən uzaq olmağı, şəxsi eqoları daxılmağı zəruri hesab edir və bunun bir yolunun da sevgidə olduğunu dilə gətirir: *“Bəli, bura kimi bir yerdə eşq hələ də mümkündür. Baxmayaraq ki, eşq eqoizmin ortadan qalxması deməkdir və belə bir ölkədə həyatda qalmağın əsas vasitəsinin eqoizm olduğu, hamının öz çıxarını düşündüyünü asanlıqla bilmək olar”* (Aslam, 2008b, s.307).

Romanın Britaniya, Amerika və Rusiyadan olan qəhrəmanları N.Asalamın transmilli düşüncələrinin qabarıq ifadəsi olmaqla yanaşı, sözügedən ölkələrin Əfqanıstanla münasibətinin xarakterini açmağa da kömək edir. *“Kədərlər, sevgi və qəzəbi yaşama tərzimiz eynidir, qalanı mədəni fərqlilik və içində olduğumuz siyasi vəziyyətdir”* (Aslam, 2013, s.12) deyən N.Asalamın romandakı qəhrəmanları müxtəlif xalqlara, mədəniyyətlərə, ideologiyalara, dünyagörüşə, dini baxışlara, xarakterlərə mənsub olsalar da, onları Əfqanıstanla olan bağlılıqları, özlərinin, yaxud da ailələrinin qan içində olan müsəlman Şərqi ölkəsi ilə əlaqələri birləşdirirdi. *“Şərqi və Qərbi qəhrəmanları Əfqanıstanın tozu içərisində bir-birini öldürürlər”* (Aslam, 2008b, s.362) deyən yazıçının belə bir ağır mühitdə bir-birini anlayın, yardım edən fərqli taleləri ortaq müstəviyə gətirməsi əhəmiyyətli və perspektivli idi. N.Asalam Amerika kapitalizmi, sovet kommunizmi, antiamekanizm və döyüşkən İslam dindarlığı ilə şəxsiyyət və ideologiya arasındakı parçalanmaya qarşı inkişaf edən və dəyişən şəxsiyyət hissini modelləşdirmişdir. İdeoloji ziddiyyətləri aşan, *“başqası”* düşüncəsindən uzaq qəhrəmanlar romana transmilli keyfiyyət qazandırmışdır.

Romanda Markusun evi dünyada birgəyaşamanın bir kiçik modeli, simvolu kimi seçilmişdir. *“Əfqanıstanın özündən fərqli olaraq, bu ev bir zamanlar sahib olduğu əzəmət və mükəmməlliyin sonsuz xatırlatmaları ilə dolu gözəllik, qaranlıq və qroteskliyin fəvqəladə və hərəkətli qarışığını təmsil edir. Bu, onilliklər boyu ölkəni yaralayan insan itkisinin fiziki sübutudur, lakin təəccüblüdür ki, doğuş, ölüm və ya sevgi yolu ilə Əfqanıstanla əlaqəli nəslə kəsilməkdə olan fərdlərdən ibarət müxtəlif icmanı saxlamağa davam edir”* (Khan, 2013, s.115).

Markusun evi, eyni zamanda N.Asalamın yazıçı şəxsiyyətinə assosiasiya yaradırdı. Müsahibələrindən birində deyirdi: *“Yazıçının son nəticədə yeri yoxdur. Siz işlədiyiniz zaman və ya işiniz haqqında düşünəndə daha canlı olursunuz. Ev mənə o məkanda olmaq imkanı verən hər yerdədir. Hazırda bura İngiltərədir. Hazırda buradadır. Bir yazıçı kimi sahib olduğum yeganə milli mənsubiyyət məsələm arxasındadır”* (Aslam, 2013, s.16).

Qərbdə yaşayan və yaradıcılığı üçün yaralı Şərqi əsas mövzu seçən N.Asalam mədəni vəhdətin tərəfdarı kimi çıxış edirdi: “*Beləliklə, mən ya hər şeyəm, ya da heç nəyəm və mən əslində heç bir ziddiyyət görmürəm. Mənim əlifbamda nəinki 26 hərflər var, həm də urdu əlifbasının 32 hərfi var, ona görə də ümumilikdə 58 hərflər var*” (Aslam, 2013, s.17).

N.Asalam romanda Əfqanıstanın gələcəyinə ümudlə yanaşmış, gələcək nəsillərin daha güvənli şərtlər daxilində yaşayacağına inamını ifadə etmişdir: “Uşaqların və gənclərin içində başqalarına güvənmələrini təmin edən bir şey var. Həyatın dəhşətləri hələ ki, hədəfini tamamilə müəyyənləşdirməmişdi. Bu, bəzən Əfqanıstanda, Tanrının nifrəti ilə parçalanmış bu torpaqlarda belə sanki həqiqətini qoruyur” (Aslam, 2008b, s.241).

Ədəbiyyat / References

Aslam, N. (2008a). *Q&A with Nadeem Aslam*. Interview. Random House

Aslam, N. (2008b). *The Wasted Vigil*. New York, Alfred A. Knopf

Aslam, N. (26 January 2013). Nadeem Aslam: A Life in Writing. Interview by Maya Jaggi. *The Guardian*

Wieseltier, L & Harry, Z. (2012). *Illuminations: [essays and Reflections]*. New York, Schocken

Boehmer, E. & Stephen, M. (2010) *Terror and the Postcolonial: A Concise Companion*. Malden, MA: Wiley-Blackwell

Butler, J. (2006) *P. Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. London

Chambers, C. (24 June 2012). *Who's Who: South Asian Literature Making Waves*. Dawn [Karachi]

Chambers, C. (2011) *British Muslim Fictions: Interviews with Contemporary Writers*. Houndmills. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan

Matinuddin, K. (1999). *The Taliban phenomenon: Afghanistan 1994-1997*. Karachi, Oxford University Press

Massacres Of Civilian Villagers At Least 15 Times By Taliban. web.archive.org. 18 November 2002.